

Діонісій Галікарнаський
«ПРО ПОЄДНАННЯ СЛІВ»
(фрагменти)

*З давньогрецької мови переклала
Орислава Івашків-Ващук*

1. «Ось подарунок від мене, дороге дитя» – так сказала Гелена в Гомеровій поемі, приймаючи Телемаха. Так і я кажу у твій перший день народження в дорослому віці. Це свято для мене найприємніше та найшановніше. Проте я посилаю тобі творіння моїх рук, витвір моєї душі й результат моїх зусиль не для того – як казала Гелена, даючи юнакові плащ, – щоби подарувати дружині на весілля. Ти тепер володієш річчю для всіляких потреб у житті, особливо, коли слід щось сказати. Якщо я правильно розумію, ця річ – найнеобхідніша для тих, хто береться промовляти, незалежно від віку та здібностей. Найбільша користь від неї буде вам, юнакам, котрі щойно взялися за науку, зокрема тобі, Руфе Метілію, синові достойного батька та мого найдорощого друга.

Є два шляхи вдосконалення своєї мови: робота над думками та робота над словами. Перший тісно пов'язаний із прагматичними питаннями, другий – зі словесними; та всім, хто прагне навчитися добре виголошувати промови, варто однаково серйозно ставитися до них обох. Звісно, наука, опанування якої дасть нам змогу збагнути сутність речей, є повільним і важким процесом для молоді, тому не повинна припадати на юнацький вік. Це пов'язано з тим, що сприйняття речей притаманно переважно розуму зрілому, чоловікові сивочолуму, особливо тим людям, чиє знання слів і діянь доповнено значним досвідом, а також власними та чужими пережитими труднощами. Безперечно, любов до гарних слів властива і для юнацького віку, бо кожна молода душа, хоч і децю нерозумно, хвилюється через бажання говорити красиво, наче захоплена неймовірним прагненням. Багатьом юнакам потрібні мудрі увага та настанова, аби вони не мали наміру сказати «...перше слово, яке недоречно спадає на думку», чи необдуманно склали докупи випадкові слова, але могли вибрати слова чисті й гідні та красиво їх поєднати в пишні та приємні комбінації. Поєднання слів стосується сфери, в якій молодим людям слід вправлятися насамперед: «На честь кохання для тебе я пісню складаю». Ця тема спадала на гадку небагатьом із давніх авторів, котрі писали про мистецтво риторики та діалектики, а нікому з них, на мою думку, досі не вдалося написати точну і належно ретельну працю.

Якщо я матиму вільний час, то напишу для тебе студію про відбір слів, щоб ти належно опанував словесну тему. Отже, якщо боги збережуть нас у благополуччі та здоров'ї, чекай на таку мою працю вже наступного року в цей самий час. А зараз прийми моє творіння, до якого мене спонукало божество.

Ось розділи, які мені належить описати: в чому полягає природа поєднання й у чому його сила; якою є його мета і яким способом її досягати; якими є його найголовніші відмінності, які особливості в кожній з них і які з них я вважаю найсильнішими; крім того, чим є це вміння висловлюватися поетично, тобто солодкозвучно та приємно для вуха, що супроводжує прозове мовлення; як своєму недосконалому мовленню надати поетичного ладу, добре спрямовуючи сили на наслідування. Ось який вигляд, загалом, має те, про що я прагну говорити. З цього моменту починається мій твір.

2. Поєднання слів (а це зрозуміло з назви) є розташуванням у певному порядку різних частин мови, або словесних елементів, як деякі це називають. Теодект і Арістотель, а також інші філософи їхнього часу звели частини мови до трьох, зробивши головними іменник, дієслово та сполучник. Їхні наступники, а особливо очільники школи стоїків, розширили кількість частин мови до чотирьох, відокремивши від сполучників артиклі. Науковці наступних часів, відмежувавши власні назви від загальних, заявили про п'ять головних частин мови. Ще інші, роз'єднавши займенник та іменник, створили шосту частину. Надалі одні вчені відокремили прислівник від дієслова, прийменник – від сполучника та дієприкметник – від загальних назв, а інші запропонували відокремити ще чимало інших частин мови, про що можна говорити багато. Проте, незалежно від того, чи частин мови три, чи чотири, чи більше, поєднання та розташування слів утворюють кблони, а з їхнього узгодження складаються періоди, й усе разом – це завершена промова. Поєднання слів – це їхнє належне розташування, як слід складені кблони та добрий поділ промови на періоди.

Щодо принципів словесної теми, то, на мою думку, розташування слів є вторинним (адже йому, за природою, передує відбір слів); однак і милозвучність, і переконливість, і потужність слів є важливими. Нехай ніхто не вважає суперечливим те, що про відбір слів нагромаджено багато важливих правил, сформульованих у численних працях філософів і громадських діячів. Однак поєднання слів, попри його друге місце за порядком і меншу кількість студій, має такі великі потугу та значущість, що переважає всі інші принципи й керує ними. Звернімо увагу на те, що і в інших ремеслах, де різні матеріали потрібно скласти в одне ціле (наприклад, будівництво, теслярство, вишивання тощо), можливості поєднання є вторинними щодо відбору, проте первинними – щодо необхідності. Це бачимо й у питаннях мови, в чому немає нічого дивного. Ніщо не перешкоджає довести сказане, аби не здавалося, що ми з готовністю приймаємо суперечливі твердження.

3. Усі слова, якими ми позначаємо свої думки, можуть мати чи не мати форми вірша. В обох випадках: і в поезії, й у прозі – є своя краса, якщо дотримано красивого ладу; проте необдумано та випадково кинуте слово руйнує благородність задуму. Втім, чимало поетів і прозаїків, а також філософів і риторів, старанно відібравши вельми красиві та відповідні до змісту слова, часто розташовують їх бездарно і негармонійно, тому не одержують нічого доброго з такої праці. Інші ж, беручи, здавалося би, непримітні та буденні слова, складають їх гармонійно і вишукано, надаючи своєму витвору завдяки цьому значної привабливості. Може здатися, що суть поєднання та відбору слів має таку саму подібність, як суть взаємодії слів і думок. Однак такий благородний задум не принесе жодної користі, якщо належно не впорядкувати своє висловлювання; так само недоречно шукати правильні та милозвучні слова, якщо належно їх не узгодити. [...]

4. [...] Мабуть, уже вистарчить прикладів, адже я вважаю, що цілком ясно виклав своє бачення того, що більше значення має поєднання слів, аніж їхній відбір. Мені здається, що цілком доречним буде порівняти його з гомерівською Атеною, бо вона робила так, щоб Одиссей з'явився в різних ситуаціях різним: то малим, зморщеним і негарним – «у вигляді старця з торбами, жебрущого вбогого діда», то – за доторком тієї самої патериці – «вищим зробила на зріст і повнішим і кучері пишні, / мовби вінок з гіацинтів, йому над чолом спорядила»¹. Так і поєднання слів: для вираження думок можна використати негарні, звичайні та бідні слова, а можна – величні, пишні, могутні та красиві. Це, власне, і є найбільшою відмінністю, яка відрізняє поетів од риторів – тобто майстерне поєднання слів. Майже всі стародавні автори знали про це, тому їхні віршові рядки, мелодійність і слова такі прекрасні. В їхніх послідовників, за винятком кількох, цього вже не бачимо. У пізніші часи це питання цілком нехтували, бо ніхто не вважав його необхідним чи таким, що сприяє красі мовлення. Такі письменники залишили після себе твори, яких ніхто не може прочитати до кінця: я кажу про Філарха, Дуріса, Полібія, Псаона, Деметрія з Калатії, Єроніма, Антігона, Геракліда, Гегесіакта і багатьох інших – якби я хотів назвати всі імена, «не вистарчило б мені»² й цілого дня. Та чи варто дивуватися з цього, коли й ті, хто заявляє про свої нахили до філософії та публікує відповідні твори, такі жалюгідні в питаннях поєднання слів, що мені соромно й мовити? Досить указати на стоїка Хрісіппа (я не маю наміру називати інших). Ніхто краще від нього так ретельно не писав праць із діалектики і не публікував творів, так погано впорядкованих, що є достойним його імені і слави. І все-таки дехто вважає, що старанно працює і над цією важливою проблемою мовлення, а також

¹ Переклад зі старогрецької Бориса Тена.

² Цитата із твору Демостена «De Corona», с. 296.

написав цінні праці про систему частин мови. Проте всі такі автори були далекими від істини і навіть не думали про те, що робить поєднання слів приємним та красивим. [...]

6. На мою думку, наука про поєднання слів має три завдання: по-перше, визначати, що до чого пасує за природою, щоби створювати гарні та приємні фрази; по-друге, знати, як треба поєднувати одне з іншим, щоб обидва елементи утворювали словосполучення, котрі здаватимуться найкращими; по-третє, знати, як слід змінювати обраний матеріал (маю на увазі урізання, додавання, зміщення), а також знати, як належно обробляти матеріал для майбутнього використання. Про можливості кожного з цих завдань я розповім детальніше, використовуючи приклади ремесел, які всім відомі, зокрема зведення будинків, кораблів тощо. Коли будівничому привозять матеріали, з яких він має намір звести будинок, зокрема каміння, деревину, черепицю та інше, він негайно складає з цього будівлю, дбаючи передусім про такі три речі: який камінь, колода чи цеглина повинні пасувати до іншого каменя, колоди чи цеглини; далі – як кожне з таких з'єднань і яким боком закріпити; і третє, якщо щось погано припасовано, то відламати й відрізати, щоби зробити його вдалим. Будівничий кораблів турбується про те саме. Вважаю, що так само повинні робити ті, хто збирається добре поєднувати частини мови. Насамперед стежити, який іменник, дієслово чи інша частина мови до якого слова найбільше пасує; як зробити це добре чи краще (бо, звісно, не кожне слово, поєднане з іншим, однаково добре звучить на слух). Тоді вирішити, як розташувати іменник, дієслово чи інше слово, щоби мова звучала гідно – відповідно до сказаного. Наприклад, іменники: краще взяти для поєднання іменники в однині чи у множині; обрати прямий чи якийсь непрямий відмінок, і якщо слова можуть із чоловічого роду ставати роду жіночого (чи навпаки) або середнього, то який найкраще обрати; і багато іншого. Щодо дієслів, то краще вибрати форму активного чи пасивного стану та відповідного способу (дехто називає це «дієслівними відмінками»), щоби воно займало найкращу позицію; з'ясувати, які часові відмінності ці форми відображають, а також усе інше, що стосується дієслів (те саме – щодо інших частин мови, аби не говорити про кожну з них окремо). Крім того, слід вирішити, чи обрані іменники та дієслова не потребують змін, щоб вони були якомога стрункішими та доречнішими. Дотримання цього принципу яскраво демонструє поезія, рідше – проза, де, втім, його застосовують настільки, наскільки це доречно. Автор фрази *εἰς τοῦτοῦ τὸν ἀϋῶνα* («у цій самій суперечці») додав літеру до займенника з огляду на поєднання слів, адже досить сказати й *εἰς τοῦτον τὸν ἀϋῶνα*. І знову ж таки, хто сказав *κατιδὼν Νεοπτόλεμον τὸν ὑποκριτὴν* («дивлячись на Неоптолема-актора»), наростив дієслово префіксом, адже досить було б *ιδὼν*. Той, хто сказав *μητ' ἰδίᾳς ἔχθρας μηδεμιᾶς ἐνεχ' ἦκειν* («прийти до суду не через особисту непри-

язнь»), скоротив деякі частини мови шляхом стягнення і пропустив кілька літер. Подібно роблять і ті, котрі кажуть *ἐποίησε* замість *ἐποίησεν*, пропускаючи літеру *ν*, й *ἔγραψε* замість *ἔγραψεν*, *ἀφαιρήσομαι* замість *ἀφαιρεθήσομαι* тощо, а також *ἔχωροφίλησε* замість *ἐφιλοχώρησε* і *λελύσεται* замість *λυθήσεται*, змінюючи слова в такий спосіб, щоби створити якомога гарніше та зручніше поєднання.

7. Це одне з положень науки про поєднання слів, у якому йдеться про головні частини й елементи мови. Інше положення – про так звані *κόλωνι*, яке я згадував на початку, – потребує складнішого та ґрунтовнішого дослідження, про що я спробую тут написати. *Κόλωνι* слід поєднувати гармонійно, щоби вони здавалися доречними та приємними і мали якнайкращу форму. Якщо необхідно, то їх слід попередньо підготувати, зменшивши, збільшивши чи зробивши інші потрібні зміни. Цих прийомів навчає сам досвід. Часто *κόλων*, розташований перед чи після іншого *κόλωνу*, звучить приємно та велично, тоді як інше поєднання здається неприємним і негідним. [...]

10. Оскільки про зв'язок слів пояснено вже належно виразно, слід сказати, до чого повинен прагнути той, хто бажає добре поєднувати слова, і яких принципів він повинен дотримуватися, щоб досягати бажаного. Мені здається, що є два головні принципи, на які слід зважати й у поезії, й у прозі: *наσολοδα* та *κраса*. Для слуху важливі обидві ці речі, – як і для зору, бо, споглядаючи ліпнину, малюнок, різьблення чи інший мистецький витвір людських рук, виявляєш заховані в них *наσολοδα* та *κрасу*, і нічого іншого не потрібно. Нехай нікому не здається неймовірним, якщо я ставлю дві мети і розмежовую *κрасу* та *наσολοδα*; нехай не здається дивним, коли вважаю, що якийсь фрагмент складено приємно, але не *κрасиво*, або ж *κрасиво*, але не приємно. До цього веде істина, і я вважаю, що в цьому немає нічого нового. Твори Тукідіда й Антіфонта з Рамнуса – клянуся Зевсом! – складено *κрасиво*, як і багато інших, і нічого дорікати їм щодо цього, – проте їх складено не зовсім приємно. Натомість твори історика Ктесія з Кніди та сократика Ксенофонта складено набагато приємніше, та ці твори не такі *κрасиві*, якими повинні бути. Усе-таки я кажу загалом, а не конкретно, бо в перших дещо складено приємно, а у других дещо – *κрасиво*. У Геродота поєднання слів має обидві чесноти: воно і приємне, і *κрасиве*.

11. Є чотири найважливіші та найсильніші елементи, які створюють приємну та *κрасиву* промову: мелодійність, ритмічність, різноманітність і, нарешті, доречність, що супроводжує три попередні. *Насолода* я розумію як свіжість, привабливість, милозвучність, приємність, переконливість тощо; *κрасу* – як величність, серйозність, урочистість, поважність, переконливість тощо. Мені здається, що це – найважливіші та найголовніші риси і *κраси*, і *наσολοди*. Тож цього прагнуть усі, хто пише ліричну поезію чи так звану прозу, і я не знаю, чи є ще щось інше. Багато достойних чоловіків мають

успіхи, бо володіють обома цими чеснотами. Не слід поки що наводити конкретних прикладів, аби не надто перевантажувати цей твір. Та все ж, якщо доведеться щось про них сказати і слід буде навести докази, то я матиму для цього більш сприятливу нагоду, ніж зараз, тоді, коли писатиму про стилі поєднання слів.